

Лекція 2. ІСТОРІЯ ЗАРУБІЖНОЇ ЄВРОПИ ТА ПІВНІЧНОЇ АМЕРИКИ В СВІТЛІ ІСТОРІЇ ПОВСЯКДЕННОСТІ

План

1. Історія речей. Мода, стиль, габітус.
2. Колективні уявлення.
3. Ритуали.

Література

Roche, Daniel. The culture of clothing dress and fashion in the "ancien régime". Camdrigd: Univerity Press, 1994. URL: <https://books.google.de/books?id=iksOtjX47xoC&printsec=frontcover&hl=ru#v=onepage&q&f=false>

Roche, Daniel. A History of Everyday Things: The birth of consumption in France, 1600–1800. Camdrigd: Univerity Press, 2000. URL: <https://books.google.de/books?id=g14uija4vtgC&printsec=frontcover&hl=ru#v=onepage&q&f=false>

Darnton, R., 1984. The Great Cat Massacre and Other Episodes in French Cultural History. Basic Books, New York.

Natalie Zemon Davis, The Return of Martin Guerre. Cambridge, MA, 1975.

LeRoy Ladurie, Montaillou: The Promised Land of Error, trans. Barbara Bray. New York, 1978.

Steege, P., Bergerson, A.S., Healy, M., Swett, P.E., 2008. The history of everyday life: a second chapter. *The Journal of Modern History*. 80 (2), 358–378.

Віддаючи данину новій моді, «Аннали» публікують спеціальні номери, присвячені антропологічним темам: «Біологічна історія і суспільство», «Історія і структура», «Сім'я і суспільство», «Історія і сексуальність», «За антропологічну історію», «Історія споживання», «Довкола смерті», «Антропологія Франції», «Історія і антропологія андських спільнот», «Дослідження ісламу. Історія і антропологія».

Антропологічний вимір заходив у найрізноманітніші сфери історичного знання.

⇒ У книзі «Культура зовнішності. Історія одягу в XVII–XVIII ст.» (1989) Даніель Рош поєднав віртуозне знання історії побуту і матеріальної культури (того, із яких матеріалів шили вбрання, як одягались різні верстви населення, як продавали новий і поношений одяг) зі зверненням до культурних кодів цивілізації, оскільки «за одягом справді можна виявити ментальні структури». У «кравецькому театрі епохи» вибір одягу виявляв претензії на певний соціальний статус, але «революція в одязі» дорівнювала «Великій Французькій революції», оскільки привілейований клас утратив монополію на моду.

⇒ Наприклад, у монографії Ф.Броделя «Матеріальна цивілізація, економіка і капіталізм», яка насичена сюжетами в дусі історичної антропології, залучаються джерела, які раніше лежали по сховищах мертвим вантажем, а з середини XX ст. стали «модними» серед істориків, зокрема:

- ✓ Рахунки семи кораблів із Сен-Мало, що вирушили в комерційну експедицію до берегів Перу 1706 р., і рахунки рейдів трьох нантських кораблів у другій половині XVIII ст., які допомагають вирішувати питання про співвідношення основного і обігового капіталу.
- ✓ Шукаючи джерела збагачення великих фінансистів, негоціантів, розкриваючи секрет їхньої економічної влади, простежуючи історію їхніх

капіталів, Ф.Бродель звертається до порічних реєстрів вкладених капіталів і прибутків фірми Гоупів в Амстердамі за 50 років (1762–1815) із зазначенням сум, переданих різним її партнерам; ці матеріали ввів у науковий обіг історик Гоупів М.Г.Бейст.

- ✓ Нотаріальні акти та заповіти. Виходячи з припущення про вагому роль монополії у формуванні крупних капіталів і простежуючи логіку створення кланових капіталів у Франції, відстежуючи взаємозв'язок потужних потоків багатств по двох каналах – приватне підприємництво і державне казначейство з його податками, державними позичками тощо, – Ф.Бродель простежує діяльність «маленької жменьки поважних людей, яка стояла вище маси ремісників, дрібних крамарів, околичних бонз та селян», яка була причетною до формування політики великих держав і з чийого середовища у XVI–XVII ст. поповнювалося французьке дворянство. Він робить зауваження, що долю цієї привілейованої групи можна простежити за нотаріальними архівами.
- ✓ Відтворюючи атмосферу, у якій великі приватні капітали збиралися і розпадалися, простежуючи роль спекулятивних ігор з цінними паперами, Ф.Бродель, зокрема, колоритні і змістовні деталі отримує від вивчення «листування лейтенанта поліції д'Аржансона, яке почасти збереглося за 1706–1715 рр., одноманітно й наполегливо повідомляють нам про дрібних шахраїв...».

⇒ Книга Карло Гінзбурга «Сир і черви» – це історія мірошника кінця XVI ст., погляди якого на світ стають предметом зацікавленості інквізиції. Вона ґрунтується переважно на почерпнутих з архіву документах двох процесів інквізиції над мельником Меноккіо.

⇒ Наталі Земон-Девіс («Повернення Мартіна Герра») подає історію спритного самозванця, який упродовж багатьох років зумів переконливо зайняти місце зниклого чоловіка.

⇒ Книга Джованні Леві «Нематеріальний спадок. Кар'єра екзорциста в П'ємонті XVII ст.» (1985) – це колективна біографія мешканців села Сантена в П'ємонті за 50 років (друга половина XVII – перша половина XVIII ст.). Головним героєм виступає священник-екзорцист К'єза, який уславився своїм умінням «виганяти диявола», а місцем дії є п'ємонтське село Сантена, у якому прокльовуються паростки модернізації. К'єза здобув неформальну владу і авторитет в селі. Те, що раніше (у старій історіографії) здавалося «ринком землі», виявилось більш складним явищем – усі земельні операції мали особистісне забарвлення, а ціна на землю більше залежала від особистих відносин учасників угоди, ніж від «ринкової ціни».

Зразком реалізації в історіографії підходів К.Гірца («інтерпретативна антропологія») є колекція статей Роберта Дарнтонна «Велика різанина котів і інші епізоди з французької культурної історії» (1984). Її експериментальний стиль не залишився без уваги:

⇒ Роберт Дарнтон в основу своєї розповіді про «велике вбивство котів» поклав тристорінковий памфлет, написаний у 1762 р., десь років через тридцять після описаного в ньому випадку. Інших свідчень, які б підтверджували, що підмайстри, описані тут, взагалі будь-коли вбивали якихось котів, немає. Ще менше є підстав твердити, – як це робить Дарнтон, – що вбивство котів було символічним прообразом масових убивств під час Французької революції тридцять років згодом, у 1790-ті роки. Символічне вбивство котів, якщо воно колись сталося, було

скероване проти майстрів-ремісників, а не проти аристократів і сільських поміщиків, які були об'єктом народного гніву під час революції; у кожному разі, автор повідомлення 1762 року написав його частково для запевнення властей, що підмайстри виявили свій гнів на роботодавців символічно, а не через пряме насильство. Есе Дарнтон про вбивство котів, як твердять його критики, виявляється переплетінням здогадок і припущень від початку до кінця. Але це надто суворий погляд. Ми повинні зрозуміти жорстокість, яка супроводила й підштовхувала Французьку революцію 1789 року, і саме в цьому допомагає розповідь Дарнтон. Переповнена деталями, вона слідує зразку «щільного письма», започаткованого антропологом Кліффордом Гірцом, з яким Дарнтон вчився у Принстоні, і демонструє багато сильних сторін інтерпретацій з подобицями оповіді.

Іншим принциповим елементом в мікроісторичному аналізі є «повернення нарратива».

Джованні Леві: «Тепер хотів би зупинитися ще на одному елементі, традиційному для праці мікроісториків, на зв'язках з читачем або проблемі нарративу. Повернення нарративу не можна розглядати просто в контексті вибору між якісною, персоніфікованою історією й тією квантитативною історією, що претендує на права встановлювати закони, правила і формальні колективні приводи. Мікроісторія спеціально звертається до проблеми комунікації й цілком дає собі раду, що саме історичне дослідження не можна цілком ототожнювати з повідомленням про його результат у книзі... Взагалі в історії проблеми доведення й ілюстрації засобами ретельної розповіді про конкретні події тісно пов'язані з технікою опису. Це не просто питання риторики, позаяк значення історичної праці не можна зводити до риторики, це проблема зв'язку з читачем, який (читач) ніколи не є *tabula rasa*, а тому неминуче постає проблема сприйняття. Мені видається, що особливу функцію нарративу характеризують дві властивості. Перша з них – спроба через перелік докладних фактів показати справжнє функціонування тих аспектів суспільства, які спотворюються при узагальненні й кількісній формалізації, що використовуються окремо, позаяк ці прийоми функціоналістично акцентують увагу на ролі систем правил і механістичних процесів у соціальній зміні. Інакше кажучи, за такого підходу ми бачимо відносини між нормативними системами й системами свободи дії, які створюють для індивідів ті лакуни й внутрішні конфлікти, що присутні у кожній системі законів і механістичних процесів соціальних змін. Друга властивість – введення до основного масиву нарративу прийомів самого дослідження, обмеженості документів, техніки переконування і побудови інтерпретацій. Цей метод виразно відмовляється від традиційної категоричної й авторитарної форми дискурсу, що її приймають історики, які оголошують своєю метою відображення реальності. В мікроісторії, навпаки, точка спостереження історика стає невід'ємною внутрішньою складовою його праці. Процес дослідження доступно описаний, й тепер обмеженість документальних свідчень, побудова гіпотез і спосіб мислення більше не є заборонаю для невтаємничених. Читач залучений до своєрідного діалогу й бере участь у всьому процесі випрацювання історичної аргументації».

Підхід мікроісторії пов'язаний з проблемою, як отримати доступ до знання минулого за допомогою різних свідчень, знаків і прикмет. Сутність цього прийому полягає в тому, що окреме приймається за відправний пункт (окреме, яке може бути вельми специфічним та індивідуальним, і яке не можна трактувати як типове явище), а потім його значення дається

взнаки у світлі власного специфічного контексту. На відміну від зосередженості функціоналізму на соціальній упорядкованості, мікроісторики сконцентрували увагу на суперечностях нормативних систем, а отже, на фрагментарності, конфліктності й множинності точок зору, дякуючи яким всі системи стають рухомими і відкритими. Зміни відбуваються через нескінченність стратегій і вибору, які діють усередині незбігів суперечливих нормативних систем.

Фернан Бродель про повсякденність спадкоємців великих банкірів і підприємців:

«Не було також торговельного капіталізму без учнівства, без попереднього навчання, без ознайомлення із засобами, вельми далекими від примітивізму. Флоренція від XIV ст. організувала світське навчання... 1340 р. в початкових школах (а botteghuzza) навчалася грамоти від 8000 до 10000 дітей, хлопчиків та дівчаток (місто на той час нараховувало менше 100 000 жителів). Саме до botteghuzza, яку тримав Маттео, вчитель граматики, «на вході на міст біля церкви Святої Трійці» («al piè del ponte a Santa Trinità»), і відвели в травні 1476 р. Нікколо Макіавеллі, щоб навчати читати за скороченим варіантом підручника граматики Доната – цей твір тоді називався Донателло. З цих 8–10 тис. дітей 1000–1200 йшли відтак до школи вищого ступеня, створеної спеціально для майбутніх купців. Дитина залишалася там до п'ятнадцяти років, вивчаючи арифметику (algorismo) і рахівництво (abbaco). Пройшовши ці «технічні» курси, вона вже була здатна вести свої бухгалтерські книги, що їх ми можемо сьогодні гортати і які надійно фіксують операції по продажу в кредит, комісіонерські, розрахунки з ринку на ринок, поділ доходів між учасниками компаній. Поступово практичне учнівство в крамниці завершувало навчання майбутніх купців. Дехто з їхнього числа звертався до «вищої» освіти й вирушав, зокрема, студіювати право в Болонському університеті...

В Англії XVIII ст. Термін учнівства у великій торгівлі становив, згідно зі статутами, сім років...

Одне слово, не треба недооцінювати знання, які належало здобути: встановлення закупівельних і продажних цін, розрахунок собівартості й грошового курсу, співвідношення мір і ваги, вирахування простих і складних відсотків, уміння підготувати приблизний кошторис операції, орудування монетою, переказними й простими векселями, кредитними документами. Загалом справа чимала.

Подеколи навіть досвідчені купці відчували потребу «оновити знання», як сказали б ми. А втім, коли бачиш шедевр, яким є бухгалтерські книги XIV ст., мимоволі переймаєшся захватом перед минулим.

(Бродель Ф. Матеріальна цивілізація, економіка і капіталізм, XV–XVIII ст. Т.2. Ігри обміну. Київ: Основи, 1997. С.343–344).

Даніель Рош про дрес-код і моду у Франції за лоби «старого режиму»:

«Коли на початку сімнадцятого століття було сказано, що потрібно одягатися «у свій власний образ», малося на увазі відповідно до стану. Закони про розкіш існували для того, щоб ніхто не заблукав надто далеко; магістрат, одягнений як дворянин, порушував норми, він маскувався, він одягався неправильно; Наприкінці шістнадцятого століття парламент регулярно виступав проти цього. Кожен орден мав свій знак: духовенство – постриг, дворянство – меч, мантія – мантії, довгий – для закону, короткий – для фінансів. У магістратурі існувало

три ієрархії розрізнення: ієрархії форми, тканини та кольору. Судді одягали довгу сукню поверх сутану; нотаріуси, прокурори та комісари носили коротший халат поверх туніки; сержанти носили касак. Сержанти, *petite robe* і *grande robe* неможливо сплутати. Матеріал став додатковим засобом розрізнення; автори законів про розкіш мріяли про чітко помітну ієрархію текстилю. Найбільше це проявилось в судовому церемоніалі. У Рахунковій палаті лише президенти насолоджувалися блискучим шовковим оксамитом, метри та королівські люди були одягнені в блискучі атласи, коректори були в дамасці, тоді як комісари з аудиту та греф'єри обходилися скромнішими тафтами. І, нарешті, був колір, основоположний у суспільстві, яке все ще перебуває під впливом геральдичної пишності та унікальної сили візуального. Магістрати мали право носити червоні сукні, обшиті крапчастим горностаєм, червоний колір нагадував про імператорську магістратуру, а горностай символізував шляхетність і чесність. Усі носили квадратні ковпаки або морт'є. У королівській раді канцлер одягався в довгу сукню з малинового оксамиту, а радники – у довгі сукні фіолетового кольору, контролери та інтенданти фінансів носили короткі мантиї того ж кольору, як і державні секретарі, але вони мали право до довгої мантиї; секретарі та грифери носили короткі чорні халати, а пристави носили габіти.

Таким чином, розкішний порядок був очевидним у самому серці королівства, але він поступово розмивався, щоб зосередитися в церемоніалі громадського, судового та політичного життя.

Соціальне красномовство костюма зберегло свою силу впливати на уяву судді, платника податків і підданого; в інших місцях воно втрачало позиції, прагнучи злитися з іншими проявами влади, демонстрацією багатства чи блиском і величністю мундирів.

У вісімнадцятому столітті канцлер д'Агессо вважав, що чим більше магістрати віддалятимуться від зовнішньої пишності, тим більше вони отримають повагу; форма переважала над матерією, а ідея над формою. Але діяло багато факторів, які створювали неясність і плутанину.

Яскравим прикладом є домашня прислуга аристократії. Теоретично, своєю лівреєю в кольори дому вони стверджували владу своїх господарів, але на практиці вони використовували свою відображену славу, щоб поводитися зухвало та провокаційно, водночас набуваючи звичок одягу своїх господарів та передаючи їх іншим, у місті та селі. Обмін одягом між паном і слугою в ході любовних інтриг або на гуляннях став запасом романів і театру. Флюгель і психоаналітики костюма не обійшли стороною проблему сил, які рухаються до змін. З перспективи, водночас статичної та динамічної, вони шукали її причини та наслідки. Вони запропонували класифікацію, засновану як на історії, так і на відмінностях у суспільній організації. У ньому два протилежні полюси орієнтують поведінку та вибір: «фіксований» одяг і «модний» одяг. Перший характеризується відсутністю змін у часі, його символічна цінність полягає в його постійності. Навпаки, він сильно змінюється в просторі через національне, регіональне, місцеве та навіть сільське та сімейне суперництво. Вона також істотно змінюється в соціальній ієрархії, оскільки вона майже незмінно пов'язана з професійною групою, професією чи статусом. З іншого боку, «модний» одяг швидко змінюється з часом, але мало в просторі, і поширюється по всій певній культурній території відповідно до легкості спілкування. Це модель, яка характеризує європейську культуру, де мода була більш ніж деінде фактором диференціації та інновацій. Цим двом типам одягу відповідають різні психологічні та соціальні природи. Фіксований одяг походить від прагнення до тимчасової постійності, верховенства групи над індивідом, прагнення до одноманітності. Його часто сприймають у реальному чи міфічному відношенні

до минулого, натхненого традиціями, які глибоко вкорінені в місцевості чи групі, наприклад, полкові звичаї. Інновації зазвичай викликають обурення та здійснюються шляхом додавання нових елементів, знизу вгору, які не загрожують рівновазі цілого та сумісні з суперництвом у сфері орнаменту. Модний одяг відповідає цінностям зміни, новизни і застарілість, яка вимагає від неї відмовитися, якщо якась деталь раптом вийде з моди. Його соціальна гнучкість скасовує відмінності, об'єднуючи через наслідування «небагатьох щасливих». У той час як традиційний одяг сприяє зчепленості та згуртованості, інновації припускають різноманітність і вільний вибір рівноправних осіб. Мода, ця богиня зовнішнього вигляду, через свої капризи стає головним рушієм змін, які засуджуються її недоброзичливцями та вихваляються її прихильниками».

(Roche, Daniel. *The culture of clothing dress and fashion in the "ancien régime"*. Camdrigd: Univerity Press, 1994. P.39–41. URL: <https://books.google.de/books?id=iksOtjX47xoC&printsec=frontcover&hl=ru#v=onepage&q&f=false>